

Kraków, 1 czerwca 2023 r.

prof. dr hab. Maria Ostasz

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej
w Krakowie

Recenzja rozprawy doktorskiej p. mgr. Marty Niewieczerał

Miasto wyobrażone. Warszawa w fantastyce dziecięcej i młodzieżowej,
opracowanej pod kierunkiem p. prof. dr hab. Grzegorza Leszczyńskiego

Zagadnienia fantastyki dziecięcej i młodzieżowej, szczególnie baśni, legend -- narracji oralnej proveniencji, są nieustannie podejmowane przez wielu badaczy i miały już wieloaspektowe ujęcia: lingwistyczne, historyczne, strukturalne, językowe, antropologiczne etc. – co potwierdza, zamieszczona w rozprawie bardzo obszerna bibliografia przedmiotowa, sygnalizująca jednocześnie pełne rozeznanie w badaniach nad topografią literacką i geopoetyką, w których jednak nie znajdujemy wyczerpujących rozważań nad fantastyką oraz literaturą dla dzieci i młodzież. Ten zaniedbany poniekąd fragment myślowej mapy Warszawy wypełnia bardzo przydatna, obszerna, przejrzysta kompozycyjnie, sporządzona dobrą naukową polszczyzną rozprawa p. mgr Marty Niewieczerał, stanowiąca osobne, syntetyczne (oczekiwane) opracowanie, przedstawiające synkretycznie wyobrażoną mapę stolicy w literackich reprezentacjach miasta. Wnikliwy ogląd szerokiego arsenału tekstów (i paratekstów) kultury w ich strategiach literackich i formach genologicznych zaowocował powstaniem swoistego wzorca – „matrycy” badawczej do oglądu specyfiki kolejnych „miast wyobrażonych”, które warte są takiej penetracji (np.

miasto Zamość). Zapewne można mówić o doniosłości takiego nowatorskiego opracowania, na które zasługuje nasza stolica i rekomendować wydanie rozprawy w formie książkowej.

Autorka zmierzyła się z tematem ambitnym, szczególnie skomplikowanym metodologicznie, wymagającym uściślenia (czy nawet dopełnienia) podstawowego korpusu pojęć i narzędzi interpretacyjnych, koniecznych do uniwersalizujących konstatacji – próbując objąć wyselekcjonowaną aparaturą bardzo zróżnicowaną materię badawczą i jej ramy (w obrębie zarówno gatunków literackich jak i metodologii badań): fantastykę dla dzieci i młodzieży, legendę (warszawską, miejską), folklorystykę, postmodernizm, intertekstualność, transfikcjonalność, renarrację/retelling i in. Przemysłane, wręcz mistrzowskie praktyki analityczne ustalonym (często nowatorskim) kanonem pojęć umożliwiły opowiedzenie rozmaitych warszawskich historii – „opowiedzenie miasta – na nowo, pokazując jak pierwowzory stawały się „rekwizytornią” do dalszych reinterpretacji (s. 59). W kręgu zainteresowań Autorki pozostaje zatem literacki wizerunek (wymiar fikcyjny i realny w rozumieniu U. Eco) Warszawy – który zasługiwał na osobną literaturoznawczą refleksję. Nic dziwnego, że wyzwaniem stanowił tu również wybór tekstów z szerokiego spektrum literatury podmiotowej, obszernie i szczegółowo zaprezentowanej na ostatnich stronach wstępu. Wybór tej literatury zwykle jest dość problematyczny, ale w rozprawie zostaje on ujednoznaczony kompetencją prowadzonych analiz.

Konsekwentna realizacja tak złożonego przedsięwzięcia – zobrazowania: „w jaki sposób Warszawa została zaprezentowana w fantastyce literackiej dla młodej publiczności czytelnicznej” (s. 268), można rzec: rozpościera się na płaszczyźnie aż ponad 340 stron. Monografia składa się ze spisu treści, obszernego wstępu (do 21 strony), pięciu rozdziałów, (ze uszczegółowionymi podrozdziałami, jako osobnymi partiami materiału dowodowego), zakończenia,

uzupełnia ją aneks z ilustracjami, wyselekcjonowana bibliografia, nota edytorska oraz streszczenie w języku angielskim. Rozdziały układają cały materiał badawczy w logiczną, syntetyczną całość. Rozdział pierwszy wprowadza w problematykę i przygotowuje narzędzia, a kolejne realizują sformułowane założenia, prezentując kolejno: strefy miejskiej mitologii, przeobrażenia legend warszawskich, literackie przestrzenie polskiej stolicy, ufantastycznioną historię Warszawy, a każde z zagadnień prezentowane jest na tle dotychczasowych rozpoznań – ma swoje zaplecze teoretyczne.

Wstęp zawiera szereg pytań, które zrodził dogłębny namysł nad tematem. Poszukiwania odpowiedzi na nie (w kolejnych rozdziałach) są mocno osadzone w dotychczasowej refleksji głównie o dziełach fantastycznych skierowanych do dzieci i młodzieży; wyraźnie znaczonej konkretnymi nazwiskami i teoriami (wśród nich Autorki ocenianej rozprawy), wskazując na braki, np. rozpoznania fantastycznych motywów i wątków w literackich ujęciach miejskiej przestrzeni i historii Warszawy (s.14). Dobór analizowanych źródeł w pracy – jak wspominałam – jest też skomplikowany i nie przypadkowy. Autorka już we wstępie naświetla powody i szkicuje klucz niełatwej selekcji; zapewne ze znaczącą doradcza rolą Promotora.

Pierwszy rozdział monografii, adekwatnie do tytułu *Wokół zagadnień teoretycznych* wprowadza (w kolejnych podrozdziałach) podstawową, użyteczną terminologię i wskazując na nieostrość zasadniczych dla tematu definicji, przybliża używane dalej pojęcia: fantastyka literacka (osobliwości tej dla dzieci i młodzieży), fantastyka miejska, legenda, legenda warszawska, legenda miejska i inne materiały twórczego przekształcania.

W rozdziale drugim Doktorantka, operując uprzednio (w I rozdziale) perfekcyjnie doprecyzowaną terminologią (np. kategoria folkloreski), oprowadza po centrum strefy miejskiej mitologii zawartym w kanonie legend warszawskich – świecie przestawionym: miejscach akcji i bohaterach. Rozdział

stanowi kompatybilny, wyczerpujący ogląd tradycyjnych legend warszawskich, jako główne źródło wątków i motywów fantastycznych obecnych w przestrzeni miasta, stale powracających do warszawskiego imaginarium (s. 104-106).

Rozdział trzeci pracy (znacząco przygotowany przez poprzedni) kontynuuje naświetlanie przeobrażeń legend warszawskich: Złota Kaczka, Bazyliczek, Syrenka Warszawska, Wars i Sawa. Znajdują się tu omówienia twórczych postmodernistycznych nawiązań do legend warszawskich – wybrane strategie narracyjne służące do modyfikowania pierwowzorów. Jak stwierdza Doktorantka – został tu wskazany kanon zmian dokonywanych przez współczesnych twórców sięgających po topikę tych opowieści – strategie renarracyjne wykorzystywania komponentów świata przedstawionego wywiedzionych z korpusu tekstów o tradycyjnych wątkach narracyjnych pochodzących z obiegu oralnego, tworzących rezerwuar motywów (s. 161-163). W opisie nawiązań Doktorantka swobodnie rozpoznaje gry intertekstualne z tradycją literacką i historyczną (autotematyczne, metatekstowe, transformacje, parodyzacje, potocyzacje i transfiguracje), wskazując na różnorodność osadzania legendarnej fabuły w nowej konwencji gatunkowej wzbogacanej o zaskakujące elementy fabularne.

Szczególny urok poznawczy zawiera rozdział czwarty, który wydaje się stanowić kompletny przegląd analiz różnorodnych prób wprowadzania przez twórców zmian w przestrzeni stolicy (widoczne w samym tekście i na ilustracjach, np., na mapach książek obrazkowych dla małego hipotetycznego odbiorcy) oraz sposobów prozatorskiego ufantastyczniania elementów tkanki miejskiej, określając badaną materię neologizmami onomastycznymi, krzyżującymi język naukowy z fantastycznym, magicznym, np. „kartografia fantastyczna”, „o mapach krain fantastycznych”, „przewodnik..., legendy warszawskie na mapie”, „kartograficzne wędrówki Syrenki i leśnego licha”, „mapowanie II wojny światowej”, „tekstowe transformacje warszawskiej

przestrzeni” i in. Lektura tej części rozprawy uświadamia możliwości intertekstualnej zabawy (transfikcjonalne mozaiki, kolaże: postaci, artefaktów, motywów, poetyk), budującej zjawisko „geografii fantastycznej” (pojęcie Doroty Michułki) wewnątrz realnie istniejącego miasta. „Warszawa wyobrażona to terytorium, które w przeciwieństwie do bezkresnych krain fantazji ma granice wyznaczone przez realnie istniejące miasto” (s. 212) – podkreśla Doktorantka i to nadaje lekturze dotyczącej bogatej miejskiej mitologii wyraźny wymiar dydaktyczny.

Rozdział piąty prezentuje ogląd tekstów (i paratekstów) osnutych wokół procesów historycznych i wydarzeń dziejowych Warszawy. Tutaj również esensjonalność tytułatury rozdziałów wzbudza podziw sprawnością i pięknem języka, np. „Historia w baśniowym kostiumie”, „Historia na komiksowych kartach”, „Historyczne sekrety Łazienek Królewskich”, „Obiad z królem Zygmuntem III i nie tylko” etc. Język opisywania badawczych staje się w istocie kompatybilny z językiem przedmiotu ich oglądu. I tym sposobem dopełniona jest świadomość, jak wymyślona i przeobrażona stolica zakotwiczona jest w rzeczywistości, między innymi poprzez rzeczywiste nazwy ulic, parków i dziejowych zdarzeń, będąc wciąż żywą, wyobrażeniową i ewoluującą materią.

Zakończenie (s. 267-282) zawiera sprawozdania z konkluzji badawczych pomieszczonych uprzednio w rozdziałach, a zmierzonych czytelnie stosowanymi narzędziami. Wynika z nich, że literackie wizerunki Warszawy ewoluują, przechodząc liczne transformacje fikcjonalnie wzbogacają Warszawę, a ufantastycznienie, np. dziejów stolicy przybliża je młodemu czytelnikowi i uatrakcyjnia lekturę, że miejscowe podania stanowią ważny element narracji turystycznej, że obraz Warszawy realnej i Warszawy literackiej składa się nie tylko z zabudowy architektonicznej – zmieniającej się tkanki materialnej, lecz także społeczności, wszelkich wizji artystycznych, legend i baśni, budujących niematerialną tkankę miasta. W zakończeniu wskazuje się też na otwartość

tematu rozprawy, podsycając niedosyt wczytań w opowieści o warszawskim grodzie przypomnieniem, że współcześni badacze starają się zneutralizować opozycję, „rzeczywiste” – „wyobrażone” oraz uznać ruch za konstytutywny jej wyznacznik (s. 282).

Walorami całego wywodu jest bez wątpienia swoista elokwencja streszczeniowa w poszczególnych rozdziałach, która stanowi ważną warstwę charakteryzowanych utworów, wyraźnie podporządkowana dowodzonej tezie (np. s. 260-265). Spośród wybranych do analizy i interpretacji utworów bogaty inwentarz znaczeń i możliwości inspirujących wielu twórców współczesnych wariantów odkryła Doktorantka w legendach warszawskich Artura Oppmana (przyczynek do nowego opracowania). Z recenzenckiego obowiązku chcę zwrócić uwagę, że w rozprawie zdarzają się powtórzenia fraz streszczeń, argumentacji czy dowodów, bazujących na tej samej literaturze podmiotowej, służącej do wydedukowania problemów rysujących się jako główne w kolejnych rozdziałach, mimo stosowania różnych optyk badawczych. Wykorzystanie niektórych z nich warte były głębszej polemiki. Zdarzają się też drobne usterki stylistyczne.

Podsumowując należy stwierdzić, że rozdziałowa kolejność szkicowanych problemów w ocenianej dysertacji rysuje wynikową, logiczną strukturę odkrywanych zagadnień (znaczonych adekwatną nomenklaturą tytułową) – ich osobność w zakresie strategii literackich i form genologicznych w interpretowanych utworach. Został też nadany precyzyjny wymiar kluczowym, lecz szerokim i niejednorodnym pojęciom – spornym kwestiom, jak: fantastyka literatury dla dzieci i młodzieży, fantastyka miejska, legendy, legendy warszawskie, legendy miejskie i in. w oparciu o swoistą normatywną moc faktów – wielowymiarową analizę przywołanych dzieł związanych z Warszawą. Panoramiczne spojrzenie na literacki magiczny pejzaż Warszawy w perspektywie ogromu publikacji, i ogarnięcie ich natury sprawnymi

metodologicznie, należycie wyselekcjonowanymi narzędziami, wymagało wręcz heroicznego wysiłku. Powstał literaturoznawczy **użyteczny** przewodnik po magicznym mieście usłanym czarującymi zdarzeniami i postaciami wyjętymi z wierzeń dawnych ale wciąż żywych. Omawiana rozprawa powinna zatem stać się podstawą edycji książkowej (z przygotowanym już do aneksu wyborem ilustracji s. 283-299) , nie tylko dlatego, że jest znakomitą naukową „matrycą”, inspirującą, jak wypełnić magiczną mapę Polski o literackie wizerunki kolejnych metropolii, ale ma też pragmatyczny wymiar dydaktyczny. Zaciekawi ogromne grono nauczycieli; wciąż mówi się, że wychowanie jest sztuką – trudną, piękną i „użyteczną” sztuką, a takie funkcje odkrywają i podpowiadają mistrzowskie analizy prezentowanych tekstów i paratekstów.

Rzetelność badawcza jawi się również w edytorskiej stronie pracy. Dysertacja *Miasto wyobrazone. Warszawa w fantastyce dziecięcej i młodzieżowej* została przygotowana z należyłą dbałością także pod względem redakcyjnym i typograficznym. Zachowano wymagany układ elementów dysertacji doktorskiej (spis treści, wstęp, rozdziały, zakończenie, bibliografia, streszczenie w języku angielskim), tekst główny złożono fontem Times New Roman w wielkości dwanaście punktów, z infolinia 1,5. Cytaty blokowe, w których prawidłowo pominięto cudzysłowy, wyróżnione zostały światłem u góry i u dołu ustępu oraz mniejszym stopniem pisma z infolinią 1. Z infolinii 1,5, jak przy cytatach blokowych, zrezygnowano również w przypisach dolnych. Dla wyróżnienia tytułów zastosowano pogrubienia i większy stopień pisma, zaś dla śródtytułów i ważniejszych fragmentów samo pogrubienie. Formuły tytułów i podtytułów zwracają uwagę również artyzmem formy i adekwatnością znaczeniową. Całość poprzedza artystycznie zaprojektowana strona tytułowa, zawierająca wszystkie wymagane dane identyfikujące opracowanie. Praca ma również wyrównany poziom stylistyczny i metodologiczny – napisana jest nienaganną polszczyzną, w której znać promotorski szlif. Doktorantka

swobodnie porusza się po wyznaczonych w poszczególnych rozdziałach „ścieżkach” aksjologicznych. By nie zaburzać toku myślowego, obficie inkrustowanego celnymi (jednorodnie znaczonymi) cytatami, Autorka rozprawy stosuje rozległe przypisy, które jako dyskurs poboczny dopowiadają rozpoznawanie wskazywanych zagadnień czy zjawisk. Obszerna bibliografia, sporządzona głównie na bazie przypisów, nie zawiera zbędnych, czy mało przystawalnych do tematu pozycji (s. 301-338). Aczkolwiek warto by dodać dla analizy porównawczej prace Tadeusza Budrewicza, *Turystyczne zabawy „Lalką”* „Oczyzna-Polszczyzna” 1993, nr 1, s. 43-47 oraz „*Skala ludzkiego wyrobu*”. O mieście w „*Lalce* „ Bolesława Prusa, *Oczyzna-Polszczyzna*” 1993, nr1, s. 70-75, w których znajdują się zarysowane miejsca związane z młodym pokoleniem.

Wszystkie powyżej przytoczone argumenty jednoznacznie dowodzą, że rozprawa spełnia z naddatkiem wymogi stawiane rozprawom doktorskim. Z pełnym przekonaniem wnoszę więc o dopuszczenie Doktorantki do dalszych etapów postępowania doktorskiego, wyrażając jednocześnie przekonanie, że niniejszy użyteczny i ważny, kompetentny i fascynujący literaturoznawczy przewodnik po stolicy zasługuje na wyróżnienie.

Maria Ostasz
